

К. Б. Марисюк

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
д-р юрид. наук, доц.,
професор кафедри кримінального права і процесу

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИГЛЯДІ ШТРАФУ ПОТРЕБУЄ ВДОСКОНАЛЕННЯ

© Марисюк К. Б., 2015

Вивчаються питання кримінально-правового регулювання покарання у вигляді штрафу. Проаналізовано останні зміни у цій сфері. Висловлено авторські позиції щодо останніх. Запропоновано можливі варіанти реформування нормативно-правових положень. Автор усвідомлює, що висловлені пропозиції навряд чи зможуть повною мірою виправити усі проблеми, які існують у сфері кримінально-правового регулювання покарання у вигляді штрафу, проте однозначно слугуватимуть тією відправною точкою, яка може підштовхнути законодавця до подальших реформ у досліджуваній сфері.

Ключові слова: покарання, штраф, потерпілий, право, злочинець.

К. Б. Марисюк

УГОЛОВНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ НАКАЗАНИЯ В ВИДЕ ШТРАФА НУЖДАЕТСЯ В УЛУЧШЕНИИ

Статья посвящена изучению вопросов уголовно-правового регулирования наказания в виде штрафа. Проанализированы последние изменения в этой сфере. Высказаны авторские позиции относительно последних. Предложены возможные варианты реформирования нормативно-правовых положений. Автор осознает, что изложенные предложения вряд ли смогут в полной мере решить все проблемы, которые существуют в сфере уголовно-правового регулирования наказания в виде штрафа, но однозначно станут той отправной точкой, которая может подтолкнуть законодателя к дальнейшим реформам в исследуемой сфере.

Ключевые слова: наказание, штраф, потерпевший, право, преступник.

К. В. Marysyuk

THE CRIMINAL-LAW ADJUSTING OF PUNISHMENT IN THE TYPE OF FINE NEEDS PERFECTION

In the settlement of legal status of punishment in the type of fine it is possible the extraordinarily meaningful stage to count an acceptance and introduction in an action of Bill of Ukraine “About making alteration to some legislative acts of Ukraine in relation to humanizing of responsibility for offence in the field of economic activity”.

Among the most meaningful changes in legal status of punishment in the type of fine, brought in by the mentioned law, following: a) the maximal size of punishment in the type of fine is megascopic from 1000 untaxable sizes of profits of citizens to 50000 untaxable sizes of profits of

citizens, if it is not envisaged the articles of Special part of CC higher size of fine. Consequently, the maximal fixed size of fine is megascopic from 17000 to 850000 hryvnyas, id estin 50 times. Given out, that so considerable maximal sizes of fine can entail certain difficulties with their actual implementation. Given out, that so considerable maximal sizes of fine can entail certain difficulties with their actual implementation. Taking into account the difficult enough material situation of considerable part of population, it is possible to assume large authenticity of that through mass non-payment courts will begin convict of the fines imposed on them to replace a fine imprisonment, that will result not in humanizing of responsibility, but to it actual strengthening. b) new release of p. 2 c. 53 CC of Ukraine envisages, that the sum of fine in some cases can be appointed in size of the not less inflicted harm. A rule in obedience to that is on this occasion set: "For the commission of crime for that basic punishment is envisaged in the type of fine over three thousand untaxed minimums of profits of citizens, a size of fine that is appointed by a court can not be less than size of the property harm inflicted by a crime, or crime of profit got as a result of feasance, regardless of the maximum size of fine, envisaged by approval of the article (by approval of part of the article) of special part of CC".

In connection with the above-mentioned arguments, suggest to bring down the maximal size of punishment is legislatively envisaged in the type of fine to the economically reasonable limit, namely at least in 3-5 times. Maintenance of present maximum seems expedient only in case of input of criminal responsibility of legal entities and only in relation to the last. Offered, that sizes of fines both in General part and in approvals of the articles of Special part of CC of Ukraine, to outline not in untaxable minimums of profits of citizens, but in monetary items (hryvnyas).

Key words: penalty, fine, victim, law, crime.

Постановка проблеми. В умовах прагнення нашої держави до подальшої та всеохопної європейської інтеграції безспірною стає й потреба реформування фактично всіх елементів суспільного, економічного, політичного життя з метою максимального наближення останніх до європейських стандартів, до широкого впровадження прогресивного досвіду найрозвиненіших держав континенту. Актуальним є це і у сфері права.

Уже протягом тривалого часу очевидно є потреба у реформуванні значної кількості правових інститутів, пристосуванні їх до умов сучасності, перетворенні їх на реальне джерело захисту інтересів кожної людини і громадянина. Повною мірою це стосується й сфери кримінального права загалом та питань, пов'язаних із системою та функціонуванням покарань, майнових, зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми реформи майнових покарань розглядали у своїх працях доволі багато науковців, наприклад, В. Іванов, А. Цветінович, М. Бажанов. Водночас питання, які ставить перед нами Закон України № 4025-VI від 15 листопада 2011 р. "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності", досі не отримали однозначного тлумачення.

Не вирішені раніше проблеми. Багато науковців вже робили спроби пояснити закріплені у згаданому законі положення, обґрунтувати їх доцільність або ж несвоєчасність. Однак, хоч минуло уже й доволі багато часу, однозначного схвального підходу до змін, закріплених у згаданому нормативно-правовому акті, не висловлено. Однак доволі часто звучать заклики щодо необхідності внесення змін до останнього, узгодження з реаліями суспільства.

Мета. Метою запропонованої наукової статті є висловлення авторських пропозицій щодо можливості вдосконалення кримінально-правового регулювання покарання у вигляді штрафу. Як видається, внесення запропонованих змін конкретизувало б роль цього покарання, надало йому ознак реального заходу впливу на злочинця, а також посилило б його роль як превентивного заходу.

Виклад основного матеріалу. Надзвичайно значущим етапом у врегулюванні правового статусу покарання у вигляді штрафу можна вважати прийняття та введення у дію Закону України № 4025-VI від 15 листопада 2011 р. “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності” [1].

Передувало цій події внесення Президентом України 27 вересня 2011 р. Проекту Закону № 9221 “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності)”.

У Пояснювальній записці до проекту згаданого закону чітко вказувалась мета останнього, а саме що “законопроектом пропонується за вчинення злочинів у господарській сфері замість покарання у виді позбавлення волі запровадити санкцію у виді штрафу” [2, с. 1].

Загалом, дотримуючись зазначеної мети, Проект Закону № 9221 містив також положення, які фактично істотно виходили як за межі мети Проекту, так і за межі, задекларовані у його назві. Так, автори пропонували ст. 53 КК України викласти у новій редакції, а саме:

“Стаття 53. Штраф

1. Штраф – це грошове стягнення, що накладається судом у випадках і у розмірі, встановлених в Особливій частині цього Кодексу, з урахуванням положень частини другої цієї статті.

2. Розмір штрафу визначається судом залежно від тяжкості вчиненого злочину та з урахуванням майнового стану винного в межах від тридцяти до п'ятдесяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, якщо статтями Особливої частини цього Кодексу не передбачено вищого розміру штрафу. За вчинення злочину, за який передбачене основне покарання у виді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, розмір штрафу, що призначається судом, не може бути меншим за розмір майнової шкоди, завданої злочинцем, або отриманого внаслідок вчинення злочину доходу, незалежно від граничного розміру штрафу, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини цього Кодексу.

3. Штраф як додаткове покарання може бути призначений лише тоді, коли його спеціально передбачено в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу.

4. З урахуванням майнового стану особи суд може призначити штраф із розстрочкою виплати певними частинами строком до шести місяців.

5. У разі несплати штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та відсутності підстав для розстрочки його виплати суд замінює несплачену суму штрафу покаранням у виді громадських робіт із розрахунку: одна година громадських робіт за один установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян, або виправними роботами із розрахунку один місяць виправних робіт за двадцять установлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, але на строк не більше двох років.

У разі несплати штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, призначеного як основне покарання, та відсутності підстав для розстрочки його виплати суд замінює несплачену суму штрафу покаранням у виді позбавлення волі із розрахунку один день позбавлення волі за вісім неоподатковуваних мінімумів доходів громадян у таких межах:

1) від одного до п'яти років позбавлення волі – у випадку призначення штрафу за вчинення злочину середньої тяжкості;

2) від п'яти до десяти років позбавлення волі – у випадку призначення штрафу за вчинення тяжкого злочину;

3) від десяти до дванадцяти років позбавлення волі – у випадку призначення штрафу за вчинення особливо тяжкого злочину.

Якщо під час розрахунку строку позбавлення волі цей строк становить більше встановлених цією частиною статті меж, суд замінює покарання у виді штрафу покаранням у виді позбавлення волі на максимальний строк, передбачений для злочину відповідної тяжкості цією частиною статті”[3, с. 17–18].

Найважливішими новаціями запропонованої редакції ст. 53 КК України були такі: а) максимальний, законодавчо врегульований розмір штрафу збільшувався з 3 тисяч до 50 тисяч неоподаткованих розмірів доходів громадян; б) закріплювалось правило, згідно з яким за вчинення злочину, за який передбачене основне покарання у виді штрафу понад три тисячі

неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, розмір штрафу, що призначається судом, не може бути меншим за розмір майнової шкоди, завданої злочином, або отриманого внаслідок вчинення злочину доходу, незалежно від граничного розміру штрафу, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України; в) розстрочка сплати штрафу скорочувалась з трьох років до шести місяців; г) змінювалась система розрахунків при заміні несплаченої суми штрафу іншими видами покарань, причому підхід диференціювався залежно від розміру останнього, а саме: а) у разі несплати штрафу у розмірі не більше трьох тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян несплачена сума штрафу змінювалась з розрахунку одна година (раніше – десять годин) громадських робіт за один установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян, або виправні роботи із розрахунку один місяць виправних робіт за двадцять (раніше – чотири) установлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, але на строк не більше двох років; б) якщо ж несплаченим був штраф в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, несплачена сума штрафу змінювалась покаранням у виді позбавлення волі із розрахунку один день позбавлення волі за вісім неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Відтак, після розгляду у Верховній Раді України, було прийнято та введено в дію Закон України № 4025-VI від 15 листопада 2011 р. “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності” [1].

Відповідно до згаданого закону, з тексту КК України було вилучено (декриміналізовано) 16 складів злочинів та викладено у новій редакції ще 38 статей. Окрім того, у більшості статей КК України покарання у вигляді позбавлення волі та арешту були замінені покаранням у виді штрафу, що є відчутним кроком у бік гуманізації кримінального законодавства [4]. Так, у розділі КК України “Злочини у сфері господарської діяльності” із складів злочинів, серед яких 26 містили санкцію у виді позбавлення волі або арешту, залишилось лише 29, тільки 6 з яких передбачають покарання у виді позбавлення волі або арешту [4].

Серед найістотніших змін у правовому статусі покарання у вигляді штрафу, внесених згаданим законом, такі:

а) максимальний розмір покарання у виді штрафу збільшено з 1000 неоподаткованих розмірів доходів громадян до 50000 неоподаткованих розмірів доходів громадян, якщо статтями Особливої частини КК не передбачено вищого розміру штрафу. Відтак, максимальний фіксований розмір штрафу збільшено з 17000 одразу до 850000 гривень, тобто у 50 разів. Видається, що настільки значні максимальні розміри штрафу можуть спричинити певні труднощі з їх фактичним виконанням. З огляду на доволі скрутне матеріальне становище значної частини населення, можна припустити велику вірогідність того, що через масову несплату засудженими накладених на них штрафів суди почнуть замінювати штраф позбавленням волі, що призведе не до гуманізації відповідальності, а до її фактичного посилення;

б) нова редакція ч. 2 ст. 53 КК України передбачає, що сума штрафу у деяких випадках може призначатися у розмірі не менше завданої шкоди. З цього приводу встановлюється правило, згідно з яким: “За вчинення злочину, за який передбачене основне покарання у виді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, розмір штрафу, що призначається судом, не може бути меншим за розмір майнової шкоди, завданої злочином, або отриманого внаслідок вчинення злочину доходу, незалежно від граничного розміру штрафу, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини Кодексу” [1];

в) з трьох років до одного зменшено строк максимально допустимої розстрочки сплати штрафу [1];

г) закріплено нові правила заміни несплаченої суми штрафу, у зв'язку з якими: “У разі несплати штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та відсутності підстав для розстрочки його виплати суд замінює несплачену суму штрафу покаранням у виді громадських робіт із розрахунку одна година громадських робіт за один установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян або виправними роботами із розрахунку один місяць виправних робіт за двадцять установлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, але на строк не більше двох років.

У разі несплати штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, призначеного як основне покарання, та відсутності підстав для розстрочки його виплати суд замінює несплачену суму штрафу покаранням у вигляді позбавлення волі із розрахунку один день позбавлення волі за вісім неоподатковуваних мінімумів доходів громадян у таких межах:

1) від одного до п'яти років позбавлення волі – у випадку призначення штрафу за вчинення злочину середньої тяжкості;

2) від п'яти до десяти років позбавлення волі – у випадку призначення штрафу за вчинення тяжкого злочину;

3) від десяти до дванадцяти років позбавлення волі – у випадку призначення штрафу за вчинення особливо тяжкого злочину.

Якщо під час розрахунку строку позбавлення волі цей строк становить більше встановлених ... меж, суд замінює покарання у виді штрафу покаранням у виді позбавлення волі на максимальний строк, передбачений для злочину відповідної тяжкості...”[1].

Незважаючи на значну прогресивність вищенаведених положень, нам видається, що деякі з них потрібно змінити або хоча б уточнити.

Не до кінця вдалою та повною, на нашу думку, є дефініція поняття “штраф”, закріплена у ч. 1 ст. 53 КК України. Видається, що існуюче сьогодні в КК України визначення штрафу не повною мірою розкриває його суть та ознаки. Як альтернативу, пропонуємо визначити штраф, як “вид кримінального покарання, яке застосовується за вироком суду до винної особи, і полягає у стягненні чітко визначеної у Особливій частині КК України грошової суми на користь держави”

Не до кінця зваженим видається закріплений у ст. 53 КК України максимальний розмір штрафу, який, згідно із Законом України № 4025-VI від 15 листопада 2011 р. “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності”, було збільшено до 50 тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян, тобто до 850 тисяч гривень. Визнаючи потребу збільшення максимального розміру штрафу, нам важко погодитись саме з таким різким його зростанням, а саме у 50 разів. Особливо варто підкреслити, що й така значна сума не є межею, оскільки законодавець й надалі зберігає положення, згідно з яким сума штрафу може бути ще вищою, якщо це передбачено у санкції відповідної статті Особливої частини КК України. Спірним при цьому видається превентивний та каральний ефект такого значного покарання, особливо в умовах важких економічних реалій сьогодення.

Саме тому ми погоджуємось з думкою Головного юридичного управління Верховної Ради України, яка відобразилась ще у Висновку на Проект 4025-VI від 5 жовтня 2011 р., і яка, на жаль, так і не була врахована. Незважаючи на доволі об'ємне обґрунтування, процитуємо його максимально повно:

“Не заперечуючи загалом доцільності як загального підвищення розміру штрафів у КК України, так і збільшення їх розміру в окремих статтях Особливої частини Кодексу, Головне управління у той же час вважає конкретні розміри, передбачені проектом, надмірними. Визначаючи розміри покарання у вигляді штрафу, законодавець має враховувати загальні цілі кримінального покарання, якими відповідно до статті 50 КК України є, зокрема, виправлення засуджених та запобігання вчиненню нових злочинів. Штраф може служити для досягнення цих цілей лише в тому разі, якщо кримінальне покарання у вигляді штрафу буде для засудженого важким, але у той же час реальним з точки зору його виконання на практиці (простіше кажучи, штраф має бути таким, щоб засуджений міг його сплатити). Тому *розміри цього покарання мають встановлюватись не лише залежно від небезпечності вчиненого злочину, а й з урахуванням загального добробуту громадян та рівня їх доходів.* На нашу думку, було б невиправданим встановлювати у КК України такі розміри штрафів, які реально можуть бути сплачені лише невеликою кількістю найбагатших громадян країни і виглядають “непідйомними” навіть для тих громадян, яких зазвичай відносять до “середнього класу”.

У серпні 2011 року середня місячна заробітна плата в Україні, за даними державних органів статистики, становила близько 2700 гривень. Отже, в разі прийняття положень проекту максимальний розмір штрафу становитиме близько 315 середніх місячних зарплат, або ж середню заробітну плату за 26 років. Тож цілком очевидним є те, що переважна більшість українців (очевидно, близько 99 %) не матимуть змоги сплатити штрафи такого рівня, навіть з урахуванням

того, що розміри штрафів за конкретні злочини є нижчими. З огляду на це існує велика вірогідність того, що через масову несплату засудженими накладених на них штрафів суди почнуть замінювати штраф позбавленням волі (як це передбачено у проекті частиною 5 нової редакції статті 53), а відтак кількість осіб, які відбувають позбавлення волі за економічні злочини, та тривалість строків позбавлення волі для таких осіб не тільки не зменшаться, а й зростуть. Отже, *внаслідок надмірних розмірів штрафів положення проекту, попри задекларовану у доданих до нього документах мету гуманізації покарань за економічні злочини, можуть спровокувати збільшення випадків застосування позбавлення волі за економічні злочини*”[5, с. 7–8].

У зв’язку з наведеними вище аргументами, пропонуємо знизити законодавчо закріплений максимальний розмір покарання у виді штрафу до економічно обґрунтованої межі, а саме щонайменше у 3–5 разів. Про це ж говорять і дані проведеного нами соціологічно-правового опитування, згідно з якими 39,9 % опитаних зазначили саме таке скорочення оптимальним. Збереження ж нинішнього максимуму видається доцільним лише у випадку запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб і лише щодо останніх.

Пропонується розміри штрафів як у Загальній частині, так і у санкціях статей Особливої частини КК України окреслювати не у неоподаткованих мінімумах доходів громадян, а у грошових одиницях (гривнях). Очевидно, що нестабільна національна валюта першої половини 90-х років абсолютно обґрунтовано змусила законодавця пов’язати розміри штрафів з якоюсь стабільною розрахунковою одиницею, однак у наш час економічна ситуація такої прив’язки не вимагає. До такої думки схиляє і той факт, що з часу введення в дію КК України 2001 р. грошовий еквівалент, який приймається за неоподаткований мінімум доходів громадян під час розрахунку розмірів штрафів, жодного разу не змінювався і продовжує дорівнювати 17 грн. Ще одним аргументом на користь запропонованої зміни є те, що вказівка на конкретну грошову суму значно полегшить розуміння потенційними злочинцями того, які саме наслідки їх чекатимуть, що, безсумнівно, сприятиме процесу запобігання злочинності. Згідно з проведеним нами соціологічно-правовим опитуванням, таку зміну підтримали 87,2 % осіб [6, с. 336–338].

Висновки. Варто зазначити, що висловлені вище пропозиції навряд чи зможуть повністю виправити усі недоліки, які існують у сфері кримінально-правового регулювання покарання у виді штрафу, проте, на нашу думку, однозначно слугуватимуть тією відправною точкою, яка може підштовхнути законодавця до подальших реформ у досліджуваній сфері.

1. Закон України від 15 листопада 2011 р. № 4025–VI “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності” // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 25. – Ст. 263.
2. Пояснювальна записка до Проекту Закону № 9221 від 27 вересня 2011 р. “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності)”. – К. : Адміністрація Президента України, 2011. – 4 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_2/pf3516=9221&skl=7
3. Проект Закону № 9221 від 27 вересня 2011 р. “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності)”. – К. : Верховна Рада України, 2011. – 27 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_2/pf3516=9221&skl=7
4. Закон про декриміналізацію. К. Рибачковський Стратити не можна помилувати [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.jurstrany.kiev.ua/index2.php
5. Висновок на проект Закону № 9221 від 27 вересня 2011 р. “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності)”. – К. : Верховна Рада України, 2011. – 16 с. – С. 7–8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_2/pf3516=9221&skl=7
6. Марисюк К. Кримінально-правова політика у сфері майнових покарань в Україні / Костянтин Богданович Марисюк. – Львів: Тріада плюс, 2013. – 404 с.